

Könyvtárkép az ezredfordulón

Magyar nyelvű nagylexikonok a könyvtárakról

BÉNYEI Miklós

Szokás mondani, hogy egy-egy általános lexikon a mindenkori emberi tudást tükrözi. Más megközelítésben ez a rendezett ismerettár (bármely nyelven született is) a kiadó, a szerkesztők, a meghatározó munkatársak világképének lenyomata. Arról tanúskodik, hogy a közreműködők az egzakt adatok mely csoportjait tartják fontosnak kiemelni az információk hatalmas halmazából, mely értékek mellett foglalnak állást, miképpen vélekednek a kozmoszról, bolygónk természeti feltételeiről, az emberi társadalomról, annak különféle jelenségeiről, a szélesen értelmezett történelemről és az adott nemzet múltjáról, a jelen állapotáról és a jövőbeli fejlődés ígérteréről.

Valahogy úgy alakult (egyszer majd a kutatók kiderítik, hogyan és miért), hogy a huszadik és huszonegyedik század fordulóján hazánkban gyakorlatilag (hangzatosabban: történelmileg) egy időben párhuzamosan három nagylexikon is napvilágot látott. Hosszas előkészületek és áldatlan viták után elsőként az évtizedek óta várt *Magyar Nagylexikon* indult útjára, ak-

kor még az erre igazán hivatott Akadémiai Kiadó gondozásában. Aztán a kívülálló számára kissé nehezen érthető okokból a szerkesztőségi műhely önállósult, és külön kiadót hoztak létre (az akadémiai embléma meghagyásával) az eleinte akadozó folytatásra. Végül a Magyar Nagylexikon Kiadó 2004-ben fejezte be a vállalkozást, az előre beharangozott kiegészítő (sorszám szerint tizenkilencedik) kötettel. (Legyünk pontosabbak: még két kronológiai kötet és három kötetben a Művek lexikona is elkészült, sőt – eltérő formátumban – egy-egy Országok lexikona és Mindenki lexikona című általános tudástárat is kibocsátottak; ezek azonban a mostani szempontunkból figyelmen kívül hagyhatók.) A nálunk is jól ismert, valamelyik változatában a nagyobb könyvtáraink csaknem mindegyikében fellelhető Encyclopaedia Britannica alapján, azzal együttműködve és a magyar vonatkozásokkal kibővítve, a Britannica-szabványok betartásával a Magyar Világ Kiadó neve alatt 1995-ben jelent meg a *Britannica Hungarica. Világenciklopédia* első kötete. Meglehetősen gyorsan dolgoztak: 2001-ben már a tizennyolcadik, záró kötet is az olvasók kezében volt. Hat évvel később, 2007-ben egy, majd az idén, 2009-ben még egy pótkötetet is közzétett az ekkor már Lexikon Kiadó. A maga nemében alighanem a legérdekesebb kezdeményezésnek a *Révai Új Lexikona* bizonyult. Legalább három olyan momentum nevezhető meg, amely magára vonta a potenciális érdeklődők figyelmét: a leginkább elterjedt hazai lexikon nevét újította fel; egy vidéki városban, a szekszárdi Babits Kiadónál jelentették meg, a szerkesztők (a mindvégig kitartó főszerkesztő, *Kollega Tarsoly István* irányításával) célja kifejezetten „a 20. századi magyarság mindennapi életének és az ennek során keletkezett értékeknek a felmutatása” (1. köt. : V. p.)* volt. Szintén tizennyolc alapkötet (az utolsó 2006-ban) és egy kiegészítő kötete (2008-ban) került forgalomba. Tehát bonyolult számítások nélkül is megállapítható, hogy a három munka terjedelme nagyjából megegyezik. Ugyanakkor tartalmilag lényeges különbségek érzékelhetők; akár úgy is

mondhatnánk, hogy számos ponton kiegészítik egymást. Már az időközbeni kritikai visszhang is sejtette, hogy a nagylexikonok léte, szemlélete, szócikkeinek minősége stb. még jó ideig beszédtéma lesz a szellemi élet fórumain, a tájékoztató könyvtárosoknak pedig – akik immár másfél évtizede ízlelgetik a közel hatvan kötet használhatóságát – nyilván több nemzedéke is nap mint nap forgatja majd ezeket a nélkülözhetetlen segédleteket. (Szeretnénk hinni, hogy azok az informatikus könyvtáros szakos egyetemi, főiskolai hallgatók, illetve doktoranduszok, akiket vonz az ilyesféle feladat – és nem riadnak vissza az aprólékos anyaggyűjtéstől –, a mélyebb elemzésre is kísérletet tesznek.)

Talán nem éréktelen egy röpké pillantást vetni azokra a szócikkekre, amelyek szűkebb szakmánkkal, a könyvtárakkal, a könyvtárosi tevékenységgel foglalkoznak. Bár kétségekívül izgalmas kérdés az is (egyszer majd hátha választ kapunk rá), hogy a három opus az egyetemes és magyarországi könyvtárkultúra történetéből mit, a jeles gyűjtemények közül melyeket ítél említésre méltónak, és még inkább az lenne az egyes könyvtárosokról szóló információk számbavétele, ezúttal figyelmem szűkebb körre, némi leegyszerűsítéssel: a jelenre és a jövőre irányul. Más szavakkal: azt próbálom meg összefoglalni, hogy az ezredfordulón az egyes lexikonok szerkesztői, érintett (de névvel nem jelölt) munkatársai, vagyis az alkotó, tudatformáló értelmiségiek felkért képviselői hogyan láttatták tényleges és majdani olvasóikkal a könyvtárak, a könyvtári munka mai helyzetét, perspektíváit, milyen könyvtárképet sugároznak (sugallnak) a közönségük, a használók felé. Úgy vélem, a csaknem teljes időbeli egybeesés megengedi az összehasonlítást is. Előrebocsátanám még, hogy az általam vázolt interpretáció szükségszerűen szubjektív; biztosra vehető, hogy sokan mások másként vélekednek ugyanezekről a szócikkek-ről. Gondolati műveletről van szó, amely helyes-ítható vagy megkérdőjelezhető, de – remélhetőleg – további töprengésre is készíthet.

* A továbbiakban csak az idézetek kötet- és oldalszámát tüntetjük fel.

Britannica Hungarica

Jó néhány ellentmondással terhelt a *Britannica Hungarica* köteteiből élénk táruló szemlélet. Ennek magyarázata feltehetően az angliai és a magyar szerkesztőség (munkatársak) felfogásbeli eltérésére vezethető vissza. Esetleg arra, hogy az eredeti szócikkek többségét változtatás nélkül átvették, kedvezőbb esetben egy-két magyar adatot beillesztettek vagy hozzáfűztek. Jellemző példa erre a kulcsfontosságú „könyvtár” szócikk. Szerzője egy voltaképpen elfogadható, ám eléggé hagyományos meghatározással kezdi: „könyveknek és egyéb dokumentumoknak rendszerezett, olvasásra, ismeretszerzésre, tudományos kutatásra alkalmassá tett gyűjteménye.” (X. köt. : 760. p.) Rögtön hozzáteszi: „A mai könyvtárak állományába rendszerint éppúgy beletartoznak az időszaki kiadványok, aprónyomatványok, térképek, mikrofilmek, hangszalagok, hanglemezek, valamint egyéb adathordozók, mint a könyvek.” (X.:760.) Elhallgatja viszont, hogy mit kell érteni az „egyéb” jelző alatt. Csak a kissé felületes történeti áttekintésbe szemmel láthatóan utólag betűzött utolsó mondatból (amely a Neumann János Multimédia Központ és Digitális Könyvtár alapítására utal) derül ki, hogy elektronikus dokumentumok is vannak a könyvtárakban. Hasonlóképpen itthoni hozzászólásnak látszik az a részlet, amely a számítástechnika könyvtári alkalmazását (igaz, nem teljes körűen) fejtegeti: „A XX. század második felében a könyvtárak megkezdték a számítógépes feldolgozás nyújtotta lehetőségek hasznosítását. Az új technika mind a helymegtakarításban, mind a könyvtári műveletekben nagy előrelépést jelent; az integrált könyvtári rendszerek a dokumentumok rendelkezésétől az állománybavételén át a kölcsönzésig minden fontos munkafolyamatot magukba foglalnak. A számítógépes feldolgozás szélesítette a könyvtárak közötti nemzeti és nemzetközi együttműködést, és szinte forradalmasította a szolgáltatásokat.” (X.:761.) A történelmi visszpillantásban az olvasható, hogy a „kezdeti [sic!] enciklopédikus könyvtárakból fokozatosan alakultak ki a mai fő típusok, a nemzeti, az

egyetemi, a szak-, a közművelődési és az iskolai könyvtárak, és a megőrző feladat mellett egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a különféle könyvtári szolgáltatások.” Mégis inkább az előbbit állítja előtérbe, egy vitathatatlanul szép gondolattal: „A könyvtár kulturális alapintézmény, hosszú története során mindig nagy szerepe volt a hagyományok, a szellemi folyamatosság megőrzésében, a kultúra fennmaradásában és megújulásában.” (X.:760.) Meglepő, hogy az egyes könyvtártípusokról külön szócikkek nincsenek (így a jellegzetesen angolszász fogantatású public library is csak egy utalót kapott). Ugyanakkor a mozgókönyvtárról – egyértelműen az amerikai és angol kötődések miatt – feltűnően sokat, harmincegy sort írtak, de itt sem említik a számítógépes, internetes összeköttetés lehetőségét.

A munkaágak közül a lexikon szerkesztőit leginkább (egészen csekély túlzással: csaknem kizárólag) a „könyvtári osztályozás” érdekelte. E címszó alatt viszont elsősorban a raktározási szisztémákról olvashatunk. Már a meghatározás („könyvtárak által bevezetett besorolási rendszer; amely a felhasználók számára lehetővé teszi a dokumentumok gyors és egyszerű kikeresését” – X.:761.) is elárulja ezt, és ebből fakadóan a raktározás során a szerzőre és/vagy tárgykörre mutató jelzeteleési módok szintén sajátos csoportosítása is: természetes vagy alapvető (pl. tárgykörök szerinti), alaki (pl. időrendi vagy földrajzi), mesterséges (pl. alfabetikus, nyelvi, formai, méret- vagy számsor szerinti). Majd a végén utal a legelterjedtebb rendszerekre, amelyek mindegyikéről külön-külön szócikk található: a Dewey-féle és az Egyetememes Tizedes Osztályozás, a Bliss-féle, a kettősponthoz (Ranganathan dolgozta ki) és a kongresszusi könyvtári osztályozás. Európai szemmel akár elfogultságnak is tekinthetnénk, hogy az ETO ismertetése aránytalanul rövid, inkább csak jelzésszerű. Nem kapcsolódik a könyvtárakhoz a „bibliográfia” címszó tartalma. A definíció leszűkíti a fogalmat („a könyvek rendszerezett tanulmányozása és leírása” – II.:704.), de a magyarázatban már dokumentumok leíró (vagy enumeratív), illetve kritikai (vagy analitikus) bibliográfiáiról történik

említés. S itt is kitérnek arra (a valós nehézségek felsorolásával, ám a „könyvtár” szó nélkül), hogy a huszadik század utolsó negyedében a számítógép *„ismét megteremtette a folyóirat-cikkekre is kiterjedő egyetemes bibliográfia lehetőségét”* (II.:705.).

Nem ismerjük az indítékot, hogy miért került be a világciklopédia pótkötetébe a „könyvtártudomány” címszó. A meghatározás konvencionális ugyan, de a lényegét illetően elfogadható: *„a könyvtári tevékenység és igazgatás tanulmányozásával, elméletével és gyakorlatával foglalkozó tudományág.”* (XIX.:249.) Helyeselhető megállapítás az is, hogy a XIX. század második felében alakult ki, az viszont már kevésbé, hogy a múlt században *„két, egymáshoz kapcsolódó tudományterület fejlődött ki: a dokumentációé és az információé.”* (XIX.:249.) A két fogalom bővebb kifejtése elmarad, ilyen szócikkeket hiába is keresnénk a lexikonban. A továbbiakban egyébként sem a könyvtártudomány fogalmi tartományáról vagy történeti fejlődéséről esik szó, hanem a könyvtárosképzés kialakulásáról (mellesleg eléggé pontatlanul és az Amerikai Egyesült Államokra korlátozva) és a könyvtárak, könyvtárosok nemzetközi szervezeteiről (több hibával és itt-ott gyenge fordítással). Mi másnak, mint súlyos tévedésnek minősíthetnénk például ezt a mondatot: *„A bibliográfiai szolgáltatások javítása nemzeti könyvtárak és bibliográfiai központok alapításához vezetett.”* (XIX.:249.)

A világciklopédia által közvetített könyvtárkép esetleges és számos elemében meghaladott. Mint láttuk, a szerkesztők tudomást vettek ugyan a számítástechnika könyvtári jelenlétéről, de éppen csak utalnak rá, néha szervesen függetlenül. Szemléletüket inkább tükrözi az a tény, hogy egy kivételével egyetlen, a számítástechnikával, informatikával foglalkozó szócikkben (beleértve a „CD-ROM”-ot) sem szerepel a könyvtári alkalmazásnak legalább az esélye. A kivétel az „adatbázis”, bár az utalás itt sem közvetlen: *„A referenz-adatbázisok bibliográfiákat vagy indexeket tartalmaznak, melyek felvilágosítással szolgálnak az információk feltalálási helyéről a könyvekben, folyóiratokban és egyéb*

publikált irodalmi anyagokban.” (II.:89.) Hasonló a helyzet a második, a pótkötetben korszerűsített tartalommal és immár kis kezdőbetűvel közölt „internet” címszóval. A jövő lehetőségei között olyan víziót vázol fel, amely a modern könyvtárakra is érvényes: *„A digitális szövegek, képek, hang- és videofelvételek interneten keresztül történő terjesztése, amely ma elsősorban a World Wide Weben át folyik, információs robbanást idézett elő.”* Ezért gondos archiválásra van szükség, vagyis az interneten ma hozzáférhető információk megőrzésére. Biztonsággal jósolja: *„A világhálót hamarosan digitális őrzőhelyek fogják benépesíteni, és az ezekben tárolt digitális objektumok átmásolhatók lesznek más archívumokba...”* (XIX.: 207.)

Magyar Nagylexikon

Sajnálatos fejlemény, hogy a *Magyar Nagylexikon* számítástechnikai szócikkeinek szerkesztői és szerzői szintén elutasítóan viszonyultak a könyvtárakhoz. Sem az „adatábrázolás”, sem az „adatállomány”, sem az „adatkezelés”, sem az „adatbank”, sem az „adatbázis”, sem az „adatfeldolgozás” és így tovább, sem az „információ”, sem az „információfeldolgozás”, sem az „információforrás”, sem az „információs rendszer” címszavak alatt nem említik, még utalásszerűen sem a könyvtári vonatkozásokat, miként az „informatika” szócikk sem szól (a pótkötetben sem) a könyvtári alkalmazásról. S talán ami a leginkább meglepő és érthetetlen, hogy az „Internet” (itt még nagy kezdőbetűvel) ismeretlen szerzője sem tér ki a könyvtárak szerepére. A „CD” (Compact Disc, kompaktlemez) szócikke szintén hallgat a könyvtárakról. Csak feltételezhető, hogy valami szerkesztői tudatosságról, netán feledékenységről van szó, a végeredmény azonban mindenképpen elkeserítő. Némileg enyhíti a zordnak tűnő helyzetet, ha úgy tetszik: némi vigaszt kínál, hogy – amint látni fogjuk – a könyvtári címanyag egy része mégis csak tudomásul veszi, hogy az informatikai fejlődés nem hagyta érintetlenül a könyvtári tevékenységet.

A magyar kézikönyv az angolnál lényegesen bővebb teret szentel a mi szakmánknak. A „könyvtár”-ról a 2000-ben közzétett tizenegyedik kötetben kb. három és fél hasábnyi szöveg és egy oldalnyi (két hasábnyi) kép tájékoztat. A szócikk két részre tagolódik (arab számokkal el is választják őket): az első magáról az állományról és a hozzá kapcsolódó tevékenységről, a második az épületről és a raktározásról tájékoztat. Tartsuk be a sorrendet, és kezdjük az elsővel. Természetesen definícióval indítanak, meglehetősen hagyományos szellemben, bár a lényegét illetően helyesen: „*meghatározott szempontok szerint gyűjtött, rendezett és valamilyen használói kör számára hozzáférhetővé tett dokumentumgyűjtemény.*” (11.: 432.) Ebből következik az alapfeladatok szintén hagyományos megjelölése: gyűjtés, feltárás, megőrzés és a használat biztosítása, mégpedig tájékoztató, művelődési, tanulmányi, tudományos vagy szórakozási célra. (Szórszálhasogatásnak látszik, mégis érdemes lenne egyszer elgondolkodni azon – nekünk, könyvtárosoknak is –, vajon a tanulás és a kutatás nem művelődés-e?!) Szemmel látható, hogy a szerző tanulmányozta az 1997. évi CXL. törvény paragrafusait, ám következtlenül alkalmazta azokat. A dokumentumok felsorolásában precíz módon szerepel az elektronikus rögzítés, viszont kimaradtak – egyebek között – a fotók és a Braille-írással készített szövegek. Az utóbbi azért furcsa, mert a könyvtár szociális funkciói közül (nem is ezzel, hanem a „speciális helyzetű használók” kifejezéssel) éppen – és kizárólag – a vakok ellátására utal. Fölöttébb visszafogott a szolgáltatások lajstromja is, pl. a használói oktatásról, az Internet-elérhetőségről, az imént említett esélyegyenlőségi tennivalókról nem olvashatunk. Némileg ellensúlyozza ezt a tény, hogy a lexikonban külön szócikk van a könyvtárközi kölcsönzésről (az ODR-t még nem említik), a helyismereti gyűjteményről (ez azért is örvendetes, mert ugyanakkor hiába keressük a helytörténet, honismeret címszót) és a faktográfiai tájékoztatásról (sajnálatos viszont, hogy a „tájékoztatás” és a frissebb keletű „tartalomszolgáltatás” hiányzik). Hasonlóképpen sajnálatos,

hogy a „biblioterápia” rövid szócikkében nem tértek ki a könyvtári alkalmazásra.

Bizonytalanság érződik a tipológiában is. Háromféle csoportosítást olvashatunk. A cél vagy funkció szerint nemzeti, felsőoktatási, szak-, iskolai, gyermek- és közkönyvtárakat különböztet meg (az utóbbinál megjegyzi: korábban a közművelődési jelzöt használták). Ez még-még elfogadható lenne, miként formailag a tárolt könyvek (és itt leszűkül a látóköri!) mennyisége szerinti „osztályozás” is: kis (tízezer kötetig), közepes (százezerig) és nagy (e fölött) könyvtárak; csak hát az utóbbi szempont ma már alighanem értelmét veszti. A harmadik kategorizálás a fenntartás, illetve a tulajdonjogi státus alapján történt, és meglepő módon ebben a mondatban csak kétféle, nevezetesen állami és magánkönyvtárról ír. Hol maradnak az egyházi, az önkormányzati, a társulati (egyesületi), az alapítványi stb. gyűjtemények? Nem világos, hogy a felsorolt könyvtár típusok közül miért csak egy (még pontosabban egy fél) kapott külön, egészen rövid szócikket, jelesen az egyetemi könyvtár. Komoly érdem a könyvtárak jogilag szabályozott rendszer-jellegű működésének kiemelése. E helyen a hazai törvényalkotást is jelzi, amelynek kiindulópontja, egyik alapelve, hogy az információk bárki számára szabadon hozzáférhetőek legyenek.

Ezután egy vázlatos történeti áttekintés következik majdnem kéthasábnyi terjedelemben. Minekutána vázlat, nem igazán érdemes azzal foglalkozni, hogy mi van benne, és mi hiányzik. (Egyébként az irodalmi hivatkozások mindegyike, azaz négy tétel történeti közlemény.) A lektori munka hiánya vagy felületessége azonban mindenképpen szembeötlő, mert a szöveg olyan tévedésekkel terhelt (pl. Pergamonhoz kötődnek a kódexek, összekeveredik Petrarca és Machiavelli neve, a József Ipartanoda alapítása 1846 helyett 1850-re datálódik), amelyek könnyen elkerülhetők lettek volna. Körültekintőbb a huszadik századi tendenciák tárgyalása, az információs és kommunikációs technológia hatásának hangsúlyozása. Bizonyítékként elegendő lehet az utolsó mondatok idézése: „*A számítástechni-*

ka segítségével gépi adatbázisokká alakították a katalógusokat (OPAC), gépesítették a kölcsönzést. Kifejlesztették a könyvtári tevékenység valamennyi munkafolyamatát átfogó számítógépes programcsomagokat, az ún. integrált könyvtári rendszereket. Az elektronikus (digitalizált) dokumentumok elterjedése és a könyvtári számítógépes hálózatok kiépülése következtében megjelent a »digitális«, a »virtuális« és a »falak nélküli« könyvtár fogalma.” (11.: 434.)

A szócikk második részében, ahol a könyvtárépítéssel a téma, szintén a legfrissebb fejlemények taglalása dominál. Például az olvasói tér és raktár közti sorompók felszámolása, illetve csak bizonyos állományrészek elkülönítése, a számítógépes célrendszerek bevezetése. Olvashatunk a megvilágítás, a tűzvédelem és a szellőztetés gondjairól, ugyanakkor a gombafertőzések veszélyeiről nem. Mint ahogy az esztétikai és akadálymentesítési vonatkozásokról sem. Kissé meglepő, hogy ide tevődött át a nálunk szinte teljesen ismeretlen mikrofilm-kölcsönzés ügye. Valószínűleg szóbotlás lehet, inkább használatra gondoltak, annál is inkább, mert a második említésnél a „külön filmleolvasó-helyiség” szavak állnak mellette. (11.:434.)

A részletesebben kifejtett kulcsfogalomhoz kapcsolható (kapcsolódik) a „könyvtártudomány” kategóriája. A mintegy fél hasábnyi kifejtés sokszoros csalódást okoz. Egyrészt a történeti megközelítés van túlsúlyban, de mintha a második világháború óta nem lenne semmi érdemleges fejlemény (pl. a magyar nevek közül *Káplány Géza* az utolsó). Magát a tárgykört a bibliológia részének tekinti, és mindössze két speciális területét említi, a bibliográfiát és a könyvtártant. A meghatározás sem veszi figyelembe az utóbbi fél évszázad változásait: „*a közlésre szánt, elsősorban írásban rögzített (és többszörözött) dokumentumok keletkezésével, gyűjtésével, kezelésével és használatával kapcsolatos elméleti és gyakorlati ismeretek összessége.*” (11.:435.) Lényegében hasonló felfogást tükröz a „bibliológia, könyvtudomány” szócikk, amelynek utolsó mondata azt állítja, hogy ez az ismeretág magában foglalja a szűkebb értelem-

ben vett „könyvtártudományt”. (3.:812–813.) Az sehol sem derül ki a lexikonból, hogy mit kellene érteni a kifejezés tágabb értelmén... S még egy rokon fogalmat említsünk meg: a „bibliofília” letisztult, tömör körülhatárolását, ahol – érthető módon – a magán könyvgyűjtés, a magánkönyvtárak problémája került előtérbe.

A *Magyar Nagylexikon* szerkesztői a könyvtári munkaágak közül fontosnak tartották behatóbban is bemutatni a feltárást és a dokumentációs tevékenységet. Az egyeztetés körül azonban zavarok keletkeztek. Az úgy-ahogy rendben volna, hogy külön szócikket írtak a „katalógus”-ról és a „katalogizálás”-ról. Az előbbi ugyanis a könyvtári katalógusok különféle fajtáiról tájékoztat, egyebek között kitér a számítógépes változatokra és a központi katalógusokra is, a második fogalom a helyes indítást követően leszűkül a formai feltárássra. Azt viszont nehéz megérteni, hogy miért kellett a „címléírás” és a „bibliográfiai leírás” fogalmát, menetét külön tárgyalni. Az nem igazi érv, hogy az előbbit a közelmúltig, az utóbbit a huszadik század végétől (a szerző szerint kifejezetten a számítógépekben) használtuk, illetve használjuk. Ugyanígy elgondolkodtató a „könyvtári osztályozás, szakozás”, az „osztályozás”, az „osztályozási rendszer” és az „Egyetemes Tizedes Osztályozás” túlbujánzó szóbokra. Ráadásul az összehangolás sem sikerült; jó példa erre, hogy a betűrendileg is első szócikk kétféle rendszert (mechanikus vagy mellérendelő és hierarchikus) említ, és úgy véli, a számítástechnika könyvtári alkalmazása miatt az osztályozás háttérbe szorul a tárgyszavas indexeléssel szemben. Az „osztályozás” könyvtári felében (a másik a bányászati) lineáris, hierarchikus-szisztematikus és analitikus-szisztematikus típusokat neveznek meg, és nem kongatnak vészharangokat. A feltárást mindkét területével szorosan érintkeznek a bibliográfiai szócikkek (bibliográfia, bibliográfiai tétel, besorolási adat). Ezekben is akad rejtély: a bibliográfiai tétel utolsó mondatában szerepel egy, az ezredfordulón igencsak anakronisztikus megjegyzés, mely szerint a címszót a bibliográfiai leírással összefüggésben használ-

ják, „szemben a címleirattal, amely a könyvtári címleírás terméke.” (3.: 812.) Megkérdendő az is, hogy a különféle fajták, műfajok közül miért éppen az „egyetemes bibliográfia” kapott külön szócikket?

Rokonszenves olvasmány a „dokumentáció” második szakaszának negyven sora (az első nem a könyvtári munkát taglalja). Rögtön utána a „dokumentum” szónak külön magyarázatát is adja. Mindkét kifejtés (főként az első) korszerű felfogást tükröz, pontosan igyekszik érzékeltetni a múlt századi információrobbanás közvetlen hatását. Elég talán egyetlen mondatot kiragadni: „*A számítógéppel támogatott dokumentáció során nemcsak jóval nagyobb tömegű adat tárolására van lehetőség, mint a hagyományos információforrásokban, hanem különböző keresési technikák segítségével lehetséges a felhasználó igényei szerint személyre szabott információvisszakeresés is.*” (6.: 703.) Talán nem véletlen, hogy napjaink nemzetközi szakmai szervezetei közül a FID, majd az IFLA is szócikkkel van jelen a lexikonban.

Az angol eredetű kézikönyvnél még nem, a magyarországi fogantatású kiadványnál azonban felvetődik a kérdés, hogy miért nincs a könyvtárpolitikának külön címszava vagy legalább egy nagyobb fejezete. Legalább ennyire hiányzik a könyvtáros-képzés hazai és egyetemes történetének, mai helyzetének ismertetése, netán itthoni intézményeinek felsorolása. Más természetű gond és a szerkesztői tudatosság vagy éppen tájékozatlanság eredménye, hogy a „bibliometria” könyvtári alkalmazásának említése is elmaradt.

Tehát az összbenyomás a *Magyar Nagylexikon* esetében is vegyes. Olvasói sok mindent és többnyire pontos információkat meríthetnek a könyvtárkultúra állapotáról, ugyanakkor meglepő és tetemes hiányokat is tapasztalunk. Valahogy olyan érzése van a külső szemlélőnek, mintha a szerkesztők nem tudták vagy nem akarták volna eldönteni, hogy a stabil, az utolsó két évszázadban kialakult képet közvetítsék-e vagy a jelenlegi, illetve a jövőbe mutató könyvtár arculatát mutassák be. Valahol közepén keresték az utat, és bizony olykor el-eltévedtek.

Révai Új Lexikona

Aligha kétséges, hogy az egyetemes könyvtárkultúráról és a magyarországi könyvtárügyről a szekszárdi kiadvány közvetíti a legtöbb ismeretet, és minőségileg is ez felel meg leginkább az időszerűség követelményének. Előnyére vált, hogy a minket közvetlenül érintő szócikkek zöme már a *Könyvtárosok kézikönyve* kötetének megjelenése után vagy azokkal egy időben született. (A hivatkozások között vitathatatlanul a leggyakrabban megjelölt forrás.) Szemléletileg ehhez a korszerű, kedvező visszhangot kiváltó sorozathoz közelít, sőt számos ponton az ottani felfogást tolmácsolja.

Már az első pillantás sokat ígérő. A tizenkettedik kötetben ilyen szócikkek sorjáznak egymás után, csaknem tizenkét oldalon (mintegy huszonhárom hasábon): könyvtár (kilenc és fél hasáb), könyvtári informatika (öt és fél), könyvtárosképzés (kb. két és fél), könyvtártudomány (öt és fél). A „könyvtár” meghatározása, vagy inkább körülhatárolása figyelemre méltó, mert az ismeretlen szerző nem veti el radikálisan a korábbi, évszázadokig élő álláspontot, ám újszerűen interpretálja, és e mellé illeszti oda a számítógép térhódítása nyomán formálódó újabb definíciót: „*hagyományos felfogásban az általános és a szakmai műveltség gyarapítását, a tudományos kutatást szolgáló olyan kulturális intézmény, amely feladatának elsősorban az írásos, emellett más dokumentumok (kép- és hanghordozók stb.) meghatározott körének szervezett és rendszeres gyűjtésével, megőrzésével és használatának megszervezésével tesz eleget. Mai felfogás szerint a könyvtár egyre inkább információval gazdálkodó szervezet, amely a legkülönbözőbb módon és formában rögzített információkhoz való, a legváltozatosabb igényeknek megfelelő és legspeciálisabb szempontok szerinti hozzáférést biztosíthat, tekintet nélkül arra, hogy ezeket hány(féle) dokumentumban és milyen eljárással rögzítjük.*” (12. : 603–604.) Majd a magyar könyvtárak történetének rövid (vitatható észrevételeket is tartalmazó) áttekintése után visszatér a fogalmi kérdésre, és a his-

tóriai fejlődés egyenes következményeként (és ismét egyetemes távlatokban) állapítja meg: „*A számítástechnika és az információtudomány robbanásszerű fejlődése nemcsak a könyvtárak iránt támasztott igényt növelte, hanem a hagyományos könyvtáros hivatást is átformálta; az addigi bölcsész, esetleg más szakirányú képzettségi alapok mellett legalább olyan mértékben igényelt a könyvtáros-informatikus képzettség. A sokáig vitathatatlanak látszó paradigma, mely szerint könyvtár = könyv (dokumentum) + könyvtáros + olvasó, valamint az ezeket magába fogadó könyvtárépület, egyre inkább átadja helyét egy új könyvtárfogalomnak: a falak nélküli (virtuális) könyvtárnak, amely nemcsak számítógépes katalógussal, hanem digitalizált »állománnyal« (nem biztos, hogy az eredeti dokumentum is birtokában van!) rendelkezik, és internetes elérhetőséget biztosít a felhasználó számára.*” (12.: 604.) A két hosszabb idézet olyan könyvtárképről tanúskodik, amely korszerű, ám a múltban gyökerezik.

Hasonló szellemben, de meglepő adathibákkal folytatódik a főbb könyvtártípusok, közelebbről az 1997-es törvényben szereplő hazai könyvtártípusok ismertetése. A nemzeti könyvtárról szólva az Országos Széchényi Könyvtár (és központi szolgáltatásai) mellett kitér a Neumann János Elektronikus Könyvtárra és a Debreceni Egyetemi Könyvtárra (a neve ekkor már DE Egyetemi és Nemzeti Könyvtára volt, és nem 1942-től, ami nyilvánvaló elírás, hanem 1952-től kap köteles példányokat). A debreceni gyűjteményt „tartalék nemzeti könyvtár”-nak nevezi, de hát ilyen kategóriát a mi szakmánk nem ismer. A közkönyvtáraknál inkább a történeti tényekre fordítja a figyelmet, a jelen feladatairól mintha elfeledkeztek volna. A szakkönyvtárak funkcióit igen pontosan tisztázza, és mostani profiljukat feltüntetve közli az országos szakkönyvtárak törvényben rögzített listáját. A felsőoktatási gyűjteményeknél is szívesen időzik a történeti adatoknál. Nem hiányoznak ezek az iskolai könyvtáraknál sem, bár itt sokkal inkább a forrásközpont jelleg kialakulásáról és a könyvtáros-tanárok mai szerepköréről tájékoz-

tat. Csaknem két hasábot szenteltek az egyházi könyvtárak múltjának, és alig pár sort jelenének. A műemlék könyvtárak (hozzájuk csatolva a műemlék-jellegű különgyűjteményeket) szintén kaptak egy bekezdést. Végül az elektronikus könyvtárakkal kapcsolatos tudnivalókat taglalja, ismét nagy nyomatókat helyezve a virtuális könyvtár eszméjére és valóságára; és itt foglalkozik érdemben az internet könyvtári lehetőségeivel. Az első hazai digitális gyűjteményről, a Magyar Elektronikus Könyvtárról önálló szócikk is született. Az ismertebb, jelentősebb magyarországi könyvtárak közül több mint húsz szerepel a lexikonban. A harmadik kötetbe, amikor még nemigen takarékoskodtak a hellyel, egy szakrészleget, a Budapest Gyűjteményt is beemelték. (A következetesség példája, hogy a pótkötetben feltüntették az újabb kiadványait.) Hasonló indítéka lehetett annak, hogy a „bibliobusz” szintén kapott néhány mondatot. A könyvtártípusok egyébként nem szerepelnek külön szócikkkel, kivéve az iskolai könyvtárt, aminek elsődleges oka az lehet, hogy az alfabetikus rendben megelőzte a „könyvtár” címszót. Akkor még nyilván azt tervezték, hogy a többi típusról is önállóan írnak majd. Valamiképpen erre utal, hogy az „iskolai könyvtár” szerzője csak a történeti áttekintésre vállalkozott, a mai tartalmi problémákról hallgatott.

A három nagylexikon közül ez az egyetlen, amelyikben „könyvtári informatika” címszó található. Az alkalmazott informatika egyik ágaként kezelik, létrejöttét a huszadik század utolsó harmadára datálják, elméleti alapját az információtudományban jelölik meg. Az értelmező ismertetés főbb elemei a következők: a „szöveg” és a szövegtudomány mibenléte, a dokumentum (a szöveg) mint az információ forrása, a differenciált tartalmi feltárás igénye és lényege, a különféle osztályozási rendszerek (kiemelten az ETO) esélye, a szurrogátumok jelentősége, a számítógépes visszakereső rendszerek elterjedése, az információkeresés mint a könyvtári munka kulcsfontosságú mozzanata, az információkereső nyelvek, a szövegek digitalizálása, a hypertext rendszerek stb. Aki veszi

a fáradságot, és átolvassa (az kevés, alaposan el kell mélyedni benne) mindezt, hiteles képet alkothat arról, milyen a ma korszerű könyvtára, és főleg arról, hogy milyen irányban fog haladni. Noha ez a színvonalas szócikk közérthetően elmagyarázza a könyvtár és a számítástechnika immár megingathatatlan összefonódását, a könyvtárosokat mehökkentheti az a jelenség, hogy az informatikai szócikkekben (adat, adatbázis-kezelés, kompaktlemez, információ stb., az egyetlen kivétel: „informatika”) még csak utalás sincs a könyvtári felhasználásra. 2002-ben különösen megdöbbentő ez az „Internet” (itt még nagy kezdőbetűvel) leírásában.

Talán a tradíciók befolyásának tulajdonítható, hogy a „könyvtártudomány” tárgyalása nem meghatározással, hanem a történeti előzmények felvillantásával kezdődik (*Martin Schrettinger*ig visszanyúlva, aki először használta ezt a kifejezést). A szerző igyekszik érzékeltetni, miként módosult az idők folyamán a fogalom tartalma, és a tudományos-technikai, telematikai forradalom sodrában miként jutottunk el a mai, az informatikán alapuló, kitágított értelmezésig, amelynek megnevezésére már pontosabb lenne a könyvtár- és információtudomány szóösszetétel. Jóval korábban (még a harmadik kötetben) szóba került a „bibliológia” is, azzal a megjegyzéssel, hogy ez, vagyis a könyvtudomány szintén foglalkozik a könyvtárakkal. Miután a lexikont főként az ún. laikus (jelen esetben a könyvtári szakmán kívüli) olvasóknak szánták, nagyon fontos momentum, hogy a szerkesztők egyértelműen állást foglalnak a könyvtártudomány léte mellett, és olyan kutatási területnek tekintik, amely több és többféle stúdiumot integrál magába (tegyük hozzá: bátran nevezhetjük inter- vagy multidiszciplináris tudománynak!). Ezek egyikéről, az olvasáskutatásról külön szócikkben is írtak. Mindennek konkrét illusztrációjaként felvázolják a hazai fejlődés menetét, kiemelik a könyvtártudomány jelesebb hazai művelőit, és elismeréssel nyilatkoznak a Könyvtárosok kézikönyve addig napvilágot látott négy kötetéről. Szóba kerülnek a szakfolyóiratok is, de esetlegesen. Egyébként a szakajtót a lexikonban

önálló formában a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, a Magyar Könyvszemle*, valamint a *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* képviseli; az elsónél (és csak ott) – durva tévedéssel – egy bizonyos (de nem létező) lapcsalád tagjaként sorolják fel a *Könyvtári Figyelőt* és a *Könyvtári Levelezőlapot*, továbbá a folyóirat melléklapjaként a *Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom* c. bibliográfiai szemlét.

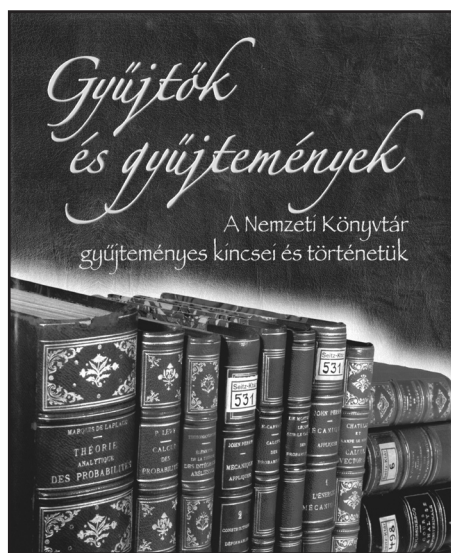
Szerényebbre sikeredett a „könyvtárosképzés” bemutatása. A magyarországi fejlődés áttekintése dominál (a külföldi előzményekről, háttérről egyáltalán nem írtak), a mostani egyetemi és főiskolai, továbbá doktori képzésekkel bezárólag, de érthetetlen hézagokkal. Egyebek között hiányzik a főiskolai képzés történetének ismertetése, nem említik, hogy informatikus könyvtáros szak Debrecenben indult először. Az egyetemi-főiskolai oktatás tartalmáról sem beszélnek. Félreértésen alapul az az állítás, mely szerint a képesítési feltételeket az 1997-es törvény szabályozta. Bár máshol is megtehetnénk, itt hozom szóba, hogy a *Révai Új Lexikona* kiadója, szerkesztői sem tartották szükségesnek (vagy az áldatlan vitákat kívánták elkerülni?) a könyvtárpolitika címszót; sőt még közvetlen célzást sem találunk a többi szócikkben az ezredforduló hazai könyvtárpolitikai törekvéseire.

Ebben a kézikönyvben is fellelhető a „bibliofília” (majdnem két és fél hasábos terjedelemben), a „biblioterápia” (a könyvtárakat itt is mellőzték), a „bibliográfia”, a „bibliográfiai leírás” (az ISBD magyar szabványainak felsorolásával), a „dokumentáció” (igencsak elnagyolt meghatározással) és a „dokumentum” (a lehető legtágabb értelmezésben), aztán a „katalógus” (kiemelve a számítógépes formák előnyeit) és az „ISBN” címszó. Csak itt olvashatunk a „köteles példány”-ról és az „ISBD” szabványokról. Az „osztályozás” címszó nem a könyvtári, hanem a malomipari kategóriát tárgyalja. Több mint két hasábnyi szöveg ad felvilágosítást az Egyetemes Tizedes Osztályozás létrejöttéről, lényegéről, főosztályairól, alosztásairól stb. S jókora meglepetésre a „betűrendi jel”, azaz a Cutter-jelzet rövid ismertetésére is rábukkanhatunk. A „bibliográfia”

köré egy egész szobokor szerveződött. A görög eredetű főnév megszokott, ma is érvényes kétféle értelmezését olvashatjuk: dokumentumok rendszerezett jegyzéke, a könyvtermés nyilván tartásával összefüggő elméleti és gyakorlati kérdések vizsgálata. Kiemelték a „biobibliográfia” műfaját, külön-külön írnak néhány sorban a „Hungarica-bibliográfia” és a „hungarikum” lényegéről, valamint a „Hungarika Irodalmi Szemle” hajdani évfolyamairól. A „Magyar Nemzeti Bibliográfia” történetének leírása és a retrospektív összeállítások felsorolása két hasábra terjed, viszont hiányzik a kurrens szériák megnevezése, és irodalmi hivatkozás sincs. A hungarika adatbázisokról sem értesülhetünk.

Bizonyára egyéb hiányok és hibák is felfedezhetők a több mint tizenhatezer oldalra rúgó so-

rozat tizennyolc kötetében. Nekünk, könyvtárosoknak azonban örülnünk kell, hogy a *Révai Új Lexikona* a kulcsfontosságú szócikkeiben (könyvtár, könyvtártudomány, könyvtári informatika) egy olyan könyvtárképet sugároz, amely az új évezred körülményeihez igazodik. Miként az alapjául szolgáló *Horváth Tibor és Papp István* szerkesztette kézikönyv, a szekszár-di kiadvány is a „*már információgazdálkodást folytató, a dokumentumok mind mélyebb tartalmi feltárására törekvő, adatbázisokat építő, digitális technikákat alkalmazó könyvtárat állítja a fókuszba.*” (12.: 615.) Bízunk abban, hogy olvasói, használói ezt a képet égetik a lelkükbe, és ezeket a törekvéseket megértik, elfogadják és támogatják. Úgy legyen.

Az OSZK új kiadványa: Gyűjtők és gyűjtemények

Az OSZK és a Kossuth Kiadó gondozásában megjelent a „Gyűjtők és gyűjtemények – A Nemzeti Könyvtár gyűjteményes kincsei és történetük.” (Szerk. Boka László és Ferenczyné Wendelin Lídia) c. kötet.

(ISBN 988 963 09 6038 0)

„Gróf Széchényi Ferenc 1802-ben ajánlotta fel tékáját a „magyar haza közhasznára”, megvetve ezzel az Országos Széchényi Könyvtár alapját. Példáját két évszázad során gyűjtők, mecénások, könyvtárosok százai követték. A legjelentősebbek életútjának, gyűjteményeinek felvázolásával tisztelgünk azok előtt, akik az elmúlt két évszázad során a nemzeti kultúra írott emlékeinek összegyűjtésében és megőrzésében örökre maradandót alkottak.” – olvasható a fülszövegen.

(OSZK-levelező lista, 2009. nov. 11. Budai-Király Tímea híre alapján)